

Lacan over psychose: een bijzondere klinische benadering

door K. Libbrecht

Gepubliceerd in 1996, no. 10

Samenvatting

Lacans conceptualisatie van de psychose staat synoniem voor een bijzondere klinische benadering van de psychotische patiënt. Vertrekkende van een verduidelijking van wat een psychoanalytisch perspectief op de psychose veronderstelt, wordt ingegaan op de nauwe betrokkenheid van theorie en praktijk in Lacans visie op de psychose. Zo blijkt hoe een klaarblijkelijk abstracte en moeilijk toegankelijke theorie een klinische realiteit verduidelijkt, alsook op welke wijze Lacans theorievorming relevante richtpunten kan opleveren voor de praktijk van psychiaters.

Inleiding

De bedoeling van deze tekst is de psychoanalytische theorie van Lacan over de psychose voor te stellen. We doen dit vanuit de overtuiging dat deze theorie, hoe abstract ook, relevant kan zijn voor de klinische praktijk van psychiaters, daar ze een bijzondere benaderingswijze van de psychotische patiënt introduceert. De belangrijkste idee die we willen uitwerken is dat Lacan, als psychiater-psychoanalyticus, van zijn klinische ervaring met psychotische patiënten vertrok om een theorie te bouwen die rekenschap aflegt van de karakteristieken van het spreken van psychotici.

Een psychische definitie en paranoia als uitgangspunt

Freud stelde dat hij zich in zijn arbeid wou richten op wat psychotherapeutisch beïnvloedbaar is. Hij gaf daarmee aan zich niet te zullen uitspreken over de invloed van constitutionele elementen (1912: 73-74; 1916-1917: 465). Lacan radicaliseerde dit standpunt middels de stelling dat het psychische en daarmee ook elke vorm van psychopathologie functie zijn van de psyche en gedetermineerd worden door de betekenaar (le signifiant). Zoals het menselijke functie is van de taal, is ook elke vorm van psychopathologie gedetermineerd door de taal of de symbolische orde met zijn inherente wetmatigheden (Mooij 1975). Dat vooral de studie van de psychose uitnodigt tot het formuleren van een dergelijk radicale stelling, kunnen we illustreren met een citaat, waarin Lacan (1932: 13-14, vertaling K.L.), als psychiater, de psychose tegenover de verschillende vormen van dementie plaatste: 'De psychose [...] ontleent daarentegen zijn belang aan [dit psycho-organisch parallellisme van de dementies]: de psychose ontsnapt aan dit parallellisme en openbaart dat er bij ontstentenis van elk deficit [...] en bij de afwezigheid van elk slechts vermoedelijk organisch letsel, mentale stoornissen bestaan die [...] stuk voor stuk specifieke stoornissen zijn van de psychische synthese'. Dit uittreksel uit Lacans doctoraatsverhandeling halen we tevens aan om te verduidelijken dat Lacan er reeds vóór zijn 'ontmoeting' met de psychoanalyse van overtuigd was dat de verklaring van de psychose niet in het organisch substraat kon gezocht worden.

Freud richtte zijn theorievorming over de psychosen in eerste instantie op de studie van de paranoia, waarin de waanvorming op het voorplan staat. Bij Lacan is deze gerichtheid op de paranoia nog manifester. Deze gerichtheid ligt in het verlengde van Freuds interesse, maar is tevens functie van Lacans interesse als psychiater. Zijn doctoraatsstudie (1932) betrof een bijzondere vorm van paranoia, de 'autopunitieve paranoia'. In zijn later werk spreekt Lacan doorgaans over de paranoia en uiterst

sporadisch over de schizofrenie. Lacans theorievorming over de psychose is dan ook bij uitstek gebaseerd op de paranoia. Dit hoeft echter niet te betekenen dat ze voor andere vormen van psychose onbruikbaar of ongeldig is (Lacan 1974: 42; Moyaert 1982a, 1982b).

Lacans theorie over de psychose legt dus de nadruk op de psychische bepaling van de psychose en de mechanismen die daarin aan het werk zijn, en richt haar studie op de paranoia.

Neurologie versus psychiatrie

Een tweede inleidende bemerking betreft de positie die Freud en Lacan ten aanzien van de psychose innemen. Freud, neuroloog, grondde zijn ontdekking van het onbewuste en de psychoanalyse op zijn therapeutisch werk met neurotische patiënten. Pas in tweede instantie richtte hij zijn aandacht op de psychosen (Libbrecht 1995). Lacans toegangskaartje tot de psychoanalyse was de psychiatrie. Zijn interesse was bepaald door de functionele mentale en psychische stoornissen (oorsprong van de notie psychose) (Lacan 1932). Deze interesse drukte een stempel op zijn theorievorming. Het is bij uitstek de psychose die leert dat de betekenaar, het symbolische, cruciaal is (Lacan 1956-1957; De Kroon 1993). Dit verschijnt reeds in Lacans vroegste teksten (1946).

Psychotici getuigen bovenal van een verstoring op het vlak van de taal. Dit impliceert dat, volgens Lacan, niet de hallucinaties of de bizarre gedachtengang, maar de verhouding ten aanzien van de taal, die natuurlijk in de hallucinaties en de bizarre ideeën zijn uitdrukking vindt, de stempel van de psychose zet. Niet het sensorisch karakter van de hallucinatie, maar de talige structuur waarvan deze getuigt, vormt het waarmede van de psychose. Dit is de reden waarom Lacan spreekt over de 'verbale hallucinatie'. De hallucinatie is verbaal, gezien ze in het woord dient gebracht te zijn vooraleer überhaupt van een hallucinatie sprake kan zijn, maar ze is tevens verbaal omdat ze een talige structuur vertoont. Deze talige structuur vormt voor Lacan een indicatie voor de psychische structuur van het subject.

Taal en structuur

Lacans benadering van de psychose kunnen we dus typeren als een bijzondere aandacht voor de taal van de psychoticus. Op dit punt formuleerde hij herhaaldelijk kritieken aan het adres van de psychiaters, omwille van de denigrerende en vervlakkende manier waarop ze de talige producten van psychotici en aldus ook de psychotici zelf benaderden. De psychose onderwijst veeleer over de essentie van het menselijke, dan dat ze de illustratie zou vormen van het mank lopen van zogenaamd normale psychische processen, of zou getuigen van een inadequate adaptatie aan de realiteit (Lacan 1946).

Het staat voor Lacan buiten kijf dat een zeker respect voor de psychotische patiënt noodzakelijk is. Zo spreekt hij over Aimée, de gevalstudie uit zijn doctoraatsthesis, in de volgende bewoordingen: '... Ik heb voor mijn object het respect behouden dat het verdiende als menselijk persoon, als zieke en als geval' (Lacan 1932: 177, vertaling K.L.). Dit vormt een element van Lacans benadering dat vaak veronachtzaamd wordt. Miller (1983) herformuleert dit als: ook bij de psychose moet de functie van het subject centraal staan. Dit veronderstelt dat men zich niet richt op het Ego ('le moi'), maar op wat spreekt en vanuit welke positie er gesproken wordt. Het veronderstelt ook dat men een psychoticus niet in eerste instantie moet doorgronden door te pogen zijn spreken te begrijpen of erin mee te gaan, maar dat men essentieel afstand moet houden en het spreken een kans geven.

Waar Freud erin slaagde aan te tonen dat zowel de neurosen als de psychosen door psychische mechanismen tot stand komen en in stand gehouden worden, ging Lacan een stap verder door een radicale differentiatie tussen klinische structuren voor te staan. Waar Freud de psychose als een bijzondere vorm van psychoneurose beschouwde en slechts kon besluiten dat de psychoanalyse bij

dergelijke vormen van psychopathologie geen verandering kan bewerkstelligen, opende Lacan, door te vertrekken van het radicale verschil tussen neurose en psychose, de weg voor een psychoanalytische benadering en behandeling van de psychose die het eigene van deze klinische structuur maximaal verrekenen.

Pleidooi voor het niet-begrijpen

Op dit punt gaan we over naar Lacans theorievorming uit de periode 1955-1958. We hernemen een aantal elementen uit zijn onderwijs (Lacan 1955-1956) en zijn artikel 'D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose' (Lacan 1958). Dit artikel was erop gericht de theoretische vraagstelling 'Wat is een psychose?' te formuleren en van een antwoord te voorzien. Pas wanneer deze theoretische vraag beantwoord is, kon men volgens Lacan starten met het uitdenken van een behandeling.

Reeds bij de aanzet van het seminarie Les Psychoses geeft Lacan aan dat de begrijpende houding, het proberen zin te verlenen aan datgene waarvan de psychoticus getuigt, geenszins de bedoeling is van een psychoanalytische aanpak. Zijn 'Hoedt U voor het begrijpen' geldt daar nog meer als voor de neurose, gezien elk begrijpen in het geval van de psychose losstaat van wat de psychotische patiënt zelf aan zin ervaart. Waar een welwillend begrijpen bij de neurose nog als een toedekken kan functioneren, leidt het in het geval van psychose tot een fundamenteel miskennen van het psychotisch lijden en tot een invalideren van het psychotisch subject. Het willen begrijpen heeft in het geval van de psychose ook vaak de functie van een scherm dat de ervaren onmacht in de confrontatie met wat essentieel vreemd of anders is, bedekt. Een voorbeeld van zo'n aanpak lezen we bij Foudraine (1971). Foudraine verlangde zijn patiënt Walter zo sterk te begrijpen dat deze zich letterlijk voelde verdwijnen. Hij werd massaal door angst overweldigd en wilde opnieuw een verschil tussen Foudraine en zichzelf installeren door letterlijk afstand te houden tussen stoelen, niet dezelfde schoenen te dragen, enz.

Lacan (1955-1956) gaf zelf ook een voorbeeld van het gemak waarmee men zich tot een projectief begrijpen laat verleiden. Het voorbeeld is dat van een jonge psychotische vrouw die samen met haar moeder een 'folie à deux' deelt. Een van de zaken die deze vrouw na lang aarzelen aan Lacan toevertrouwde, was de volgende. Bij het kruisen van de vriend van hun buurvrouw, die zowel door moeder als haarzelf als een indringster werd ervaren, had ze die man een vreselijk scheldwoord horen roepen: 'Zeug!' Elk begrijpend individu zou in wat die vrouw zegt gehoord te hebben, de agressie van de vrouw ten aanzien van deze man kunnen herkennen en aldus tot de conclusie kunnen komen dat het gehoorde verwijt de verwoording is van haar eigen verwijt: '(Je bent een) varken'. In de hallucinatie verschijnt dan wat zij de man zelf toeschrijft. Dit is het mechanisme van de affectieve projectie: bij de ander zien wat men zelf voelt. Een dergelijke redenering levert, volgens Lacan, niets op over de weerklank van de betekenaar 'Zeug' binnen de realiteit van deze vrouw. Zijn uitwerking van het voorbeeld is erop gericht het tegenovergestelde te beargumenteren, namelijk de ontoegankelijkheid van de 'zin' voor de vrouw in kwestie. Daartoe beschrijft hij een stuk van haar levensverhaal. De vrouw vertelde dat ze van het platteland gevlucht was omdat haar man en de schoonfamilie ermee hadden bedreigd 'haar als een varken in plakjes te snijden'. In de uitspraak 'Zeug!', die gehoord werd nadat de vrouw mompelde 'Ik kom van bij de spekslager ...', verschijnt volgens Lacan de eigen boodschap van de vrouw, een boodschap over zichzelf als subject. Belangrijk is dat 'Ik kom van bij de spekslager' ... allusief is uitgesproken. Dit betekent dat de zin niet af was. Het woord 'Zeug' maakt een einde aan deze opgehouden zin, zonder dat er voor de vrouw een betekenis oprijst over haar eigen subjectieve positie, door Lacan verwoord als 'Ik ben een in plakjes gesneden varken'

Met dit voorbeeld poogt Lacan ons inziens drie zaken aan te tonen:

1. Wie geen aandacht heeft voor de interne logica van het spreken van de psychoticus, wordt niets wijzer over wat de psychoticus in zijn spreken drijft.

2. De hallucinatie heeft niets te maken met de toeschrijving van een eigen beleving aan een ander. Het mechanisme van de projectie zegt dan ook niets over de essentie van de verbale hallucinatie. Dit vinden we ook bij Freud (1911: 84) terug.

3. In de verbale hallucinatie keert datgene wat innerlijk geëlimineerd is, van buitenaf terug. Wat door de vrouw niet in het woord kon gebracht worden, verschijnt aan haar in de vorm van een woord van buitenaf. Er is geen beweging van binnen naar buiten of van ik naar ander (de projectie), maar er verschijnt iets buiten het subject waar dit subject geen vat op heeft. De eigen boodschap verschijnt in de stem van de reële ander en laat het psychotisch subject perplex achter.

Allusie versus erkenning

Dit brengt Lacan ertoe de structuur van het spreken van de psychoticus, die ook in de verbale hallucinatie verschijnt, met de term 'allusie' aan te duiden. De structuur van de allusie plaatst hij tegenover deze van de erkenning. Eigen aan de erkenning - de structuur van het subjectief spreken dat we bij uitstek in de neurose terugvinden - is dat het subject zijn boodschap in omgekeerde vorm terugkrijgt. Het klassieke voorbeeld is het gezegde 'Jij bent mijn man', dat, bij het afsluiten van de zin, het antwoord 'Ik ben jouw vrouw' impliceert. Hier verschijnt het woord als funderend voor de positie van twee subjecten. Het gaat om plaatsen vanwaar gesproken wordt. Essentieel is dat de plaats van wie spreekt en de plaats van diegene waar het gezegde zich naar richt, in het spreken vastgelegd zijn. Pas bij het sluiten van de zin fixeert zich de betekenis en keert de boodschap in omgekeerde vorm terug. Deze omkering ontbreekt in het spreken van de psychoticus. 'Ik kom van bij de spekslager ...' en 'Zeug!' laten de plaats van diegene waar het gezegde zich naar richt, onbeslist. De boodschap keert terug, zonder dat door de omkering de posities van wie spreekt en wie aangesproken wordt, worden vastgelegd. De plaats van diegene naar wie het spreken zich richt, is niet verankerd door en in het spreken zelf. Het spreken is in die zin dan ook niet subject-funderend.

De funderende waarde van een spreken wordt volgens Lacan bepaald door het feit dat er, voorbij de concrete ander met wie men spreekt, een absolute Ander aanwezig gesteld wordt. Lacan verbijzondert deze vooronderstelde Ander als zijnde erkend, maar niet gekend. De Ander als fundamenteel onkenbaar, wordt als garant van het spreken voorondersteld, maar is niet gekend. Er is niets dat het bestaan van die Ander ondubbelzinnig bewijst: misschien is het allemaal bedrog, veinzerij'...

Deze dubbelheid - geloof in het bestaan van de Ander, maar geen zekerheid omtrent diens mogelijk bedrog, diens intenties - maakt een spreken mogelijk dat de plaats van subject en Ander vastlegt. Daardoor kan de boodschap in omgekeerde vorm terugkeren en kunnen de eigen talige producten ook als eigen producten erkend worden.

In 1946 verklaarde Lacan reeds dat we het allen eens zijn over wat een gek is, omdat de gek zijn eigen producten (bijvoorbeeld de hallucinaties) niet als de zijne erkent. Een ander element waar Lacan naar verwijst is dat de psychoticus in zijn hallucinaties een interpellatie van zichzelf ontwaart. Dit verschijnt bijvoorbeeld in de memoires van Schreber (1903), de paranoïcus over wie Freud (1911) een gevalstudie schreef. Schrebers waan betreft een strijd met God, die via de stralen tot hem spreekt. De stemmen hebben het steeds op Schreber gemunt, laten hem niet met rust. Hij wordt constant gevisieerd.

Taalstoornissen

Volgens Lacan geeft de specificiteit van het spreken aan of we met een geval van psychose te doen hebben of niet. Het volgend citaat illustreert dit: 'Het is derhalve de economie van het spreken, de verhouding van de betekenis tot de betekenis, de verhouding van hun spreken tot de gewone volgorde van het spreken, die ons toelaat te onderscheiden dat het om een waan gaat - (Lacan 1955-1956: 44, vertaling K.L.).

Vooreerst zegt dit citaat dat ook psychotici talige wezens zijn en dat niet de inhoud van wat er gezegd wordt maar het al of niet verschuiven van de betekenis belangrijk is. Een voorbeeld hiervan zijn de 'neologismen'. Deze kunnen in hun courante betekenis niet typisch voor psychotici genoemd worden. Elkeen hanteert wel eens een nieuw woord of een bestaand woord in een niet-evidente context. Wat Lacan met neologismen bedoelt zijn geërotiseerde betekenaars, die bijzonder oplichten in het spreken van een psychoticus omwille van het gewicht dat ze in dit spreken krijgen. Eigen aan deze betekenaars is dat hun betekenis niet in de woordenrij kan verglijden. Ze fungeren als referentiepunten voor het subject, maar zijn qua betekenis onoverdraagbaar, niet-verschuifbaar. Zo krijgt 'Seelenmord' in de waan van Schreber een cruciale plaats. 'Seelenmord' verwijst naar het universele thema van de Duivel die zieltjes komt roven. Schreber zelf verwijst naar literatuur terzake, maar terzelfder tijd blijkt dat wat voor hem aan deze betekenaar verknoopt is, niet uitspreekbaar is. Voor hem is alles begonnen met 'iets' van de orde van een 'Seelenmord'.

Een tweede element dat we uit het bovenstaande citaat afleiden, is dat de interne ordening van het spreken iets leert over de wijze waarop de psychoticus zich tot de taal verhoudt. In zijn seminarie over de psychosen zegt Lacan (1955-1956) dat de psychoticus spreekt als een geperfectioneerde pop. Dit verwijst naar het spreken dat niet subject-funderend is, en het kan ook verbonden worden met het vaak lege spreken van de psychoticus, onder de vorm van het opdreunen van nietszeggende zinnestelsels, die ook voor hem geen betekenis hebben. Hier kunnen we verwijzen naar Gérard Primeau. Het betreft de enige gepubliceerde gevals-presentatie door Lacan (Schneiderman 1980). Uit Lacans gesprek met deze patiënt blijkt dat Primeau vaak, wat hij noemt, reflexieve zinnestelsels gebruikt: gedachten die zich opdringen en geen onmiddellijke betekenis hebben, maar die steeds als antwoord fungeren op een andere opgedrongen zin. Een voorbeeld: 'Mr. D. is nice' (opgedrongen spraak). 'But I am insane' (reflexieve zin) (Schneiderman 1980: 20).

Een ander opvallend element dat teruggebracht kan worden naar het niet verglijden van de betekenis, wordt courant omschreven als 'de afwezigheid van metaforen'. Dit betekent niet dat psychotici geen overdrachtelijke uitdrukkingen zouden gebruiken, of woorden niet in hun figuurlijke betekenis zouden hanteren. Er rijst echter op bepaalde momenten in hun spreken voor de luisteraar duidelijk een dubbelzinnigheid op, die er voor de psychoticus niet is. De woorden hebben een reële betekenis. Hier is er geen sprake van per definitie lege betekenaars die in hun context betekenis krijgen. Walter (Foucault 1971: 61-62, 75) hanteert regelmatig uitdrukkingen in hun letterlijke betekenis. Zo impliceert afstand houden dat de stoelen een eind uit elkaar moeten staan. Walter wil honderd kilogram wegen om 'meer gewicht in de schaal te leggen'.

De forclusie van een cruciale betekenaar

Wat we tot hiertoe hebben ontwikkeld, geeft aan dat Lacan uitgaat van zijn ervaring met psychotische patiënten om de verstoringen op het niveau van de taal en in het spreken tot de ander te verklaren. Lacan zoekt dus een verklaring die rekenschap aflegt van wat de psychose onderwijst. De afwezigheid van de erkenning in de psychose is volgens hem functie van het afwezig gebleven zijn van een primordiale erkenning (Bejahung) van de Ander van de taal. Het is dit 'Ja-zeggen' tegen de betekenaar die de diverse, door Freud onderscheiden psychische en talige mechanismen mogelijk

maakt. We denken hier aan de 'Verneinung', de verdringing, de verdichting, alle operaties op de betekenaar. De 'Bejahung' is zo voorwaarde voor bepaalde betekenaarsoperaties, waarbij het subject betrokken partij is. Deze uitspraak leidt ons naar een van de fundamenteën van Lacans theorie over de psychose: de 'forclusie', dit is Lacans vertaling van 'Verwerfung' bij Freud (De Waelhens 1972).

Zowel voor de neurose als voor de psychose geldt volgens Lacan dat het subject effect is van de taal. Het onderscheid tussen beide wordt bepaald door de 'modaliteit' van de betekenaar. Preciezer uitgedrukt zijn het neurotisch en het psychotisch subject respectievelijk effect van de 'Bejahung' en van de 'Verwerfung' van de betekenaar. We zagen dat bij de psychose een essentiële verankering op het niveau van de taal afwezig is. Lacan herformuleert dit als zou er een essentiële 'Bejahung' afwezig gebleven zijn. Dit leidt hem tot de hypothese dat er iets verworpen werd en tot de stelling dat de forclusie het mechanisme vormt van de psychose: wat verworpen werd in het symbolische, keert terug in het reële (gekenmerkt door wat niet bedriegt). De bijzondere betekenaar die verworpen werd, zuivert Lacan uit tot de betekenaar van de Naam-van-de-Vader.

Omtrent de formulering Naam-van-de-Vader suggereert Lacan de volgende religieuze connotatie: de Naam-van-de-Vader is de betekenaar die toelaat te spreken 'in naam van' en verwijst zo naar wat als ankerpunt, als garant van het spreken kan fungeren. Daarnaast verschijnt in het Franse klankbeeld (Nom-du-père) ook het neen van de vader. Het betreft dus ook de betekenaar van de wet die, op het vlak van de taal, zowel een winst (de kracht van het woord) als een verlies (het woord als moord op het ding) introduceert. De structuur van de erkenning of het subjectief spreken is gelijksoortig met de installatie van deze wet. Dit vinden we vertolkt in de uitdrukking dat de neuroticus in de boeien van de betekenaar is geslagen (Miller 1990). Volgens de logica dat enkel een geïnstalleerde wet bevestigd kan worden, is de neuroticus diegene bij uitstek die de wet in haar vele gezichten op haar inconsistenties en op haar soliditeit bevestigd. Slechts het juk dat men voelt wegen, kan men pogen van zich af te werpen.

verwerping van de Naam-van-de-Vader impliceert het afwezig gebleven zijn van de funderende kracht van de wet. Dit betekent dat de psychoticus gebruik kan maken van de taal, maar dat de talige verankering afwezig is gebleven. Wanneer de wet vertolkt door de Naam-van-de-Vader de positie van het subject in de taal vrijwaart, dan volgt hieruit dat er bij ontstentenis van deze wet ook geen sprake kan zijn van een subjectief spreken, of van een veiliggesteld bestaan als subject in de taal.

alternatieve manier om de positie van de psychoticus te belichten is stellen dat de afwezigheid van de wet van de betekenaar impliceert dat de psychoticus de meest vrije mens is. Daarmee suggereren we niet een of andere paradijselijkheid, maar wel vrijheid in de zin van niet verankerd, losgeslagen, op drift. Een getuigenis in dit verband is opnieuw het onderhoud van Lacan met Primeau. Daaruit blijkt hoezeer het ontbreken van grenzen - dit verschijnt in het zich niet kunnen afsluiten voor gedachten van buitenuit, de opgedrongen spraak - en het zoeken om grenzen op te trekken, het spreken van deze man doorkruisen. De waanvorming bij psychotici getuigt van het feit dat zij pogen om zelf een wetmatigheid te installeren, die hun kan toelaten een plaats als subject te constitueren. Niet dat deze zoektocht bewust zou zijn; de wet verschijnt in de hoedanigheid van 'gegevenheid', van 'zekerheid'. Een psychoticus zoekt zich een zekerheid te constitueren die de willekeur van de Ander, wiens plaats niet verankerd is, aan banden legt.

maken psychotici vaak onderscheid tussen de wereld zoals ze voor iedereen functioneert en andere werelden. In de door hen onderscheiden andere werelden hebben ze een uitzonderingsplaats: zij zijn er diegene waarrond alles draait, die alles bepaalt. Laten we Schreber als illustratie gebruiken. Centraal in zijn waan staat de wereldorde, die verstoord is door een interventie van God. Gezien deze wereldorde aan zijn kant staat, is Schreber ervan overtuigd dat de strijd op leven en dood ultiem in zijn voordeel zal beslecht worden. In zijn waan grijpt een kanteling plaats van diegene die in het hier en nu

achtervolgd wordt in een strijd op leven en dood, naar diegene die de redder is van het menselijk ras. Hij zal ooit als vrouw van God een nieuw ras stichten. Deze zekerheid vormt het punt van pacificatie.

Het falen van de vadermetafoor

Lacan (1958) duidt het falen van de vadermetafoor aan als tweede determinant van de structuur van de psychose, en situeert dit in het verlengde van het forclusiemechanisme. We gaan hier kort op in. We stelden dat de 'Bejahung' voorwaarde is voor bepaalde betekenaars-operaties. De metafoor, als substitutie van een betekenaar door een andere betekenaar met als effect een surplus aan betekenis of zin, is daar een voorbeeld van. De vadermetafoor, als bijzondere metafoor, vormt een manier waarop, in een achterafperspectief, het tot stand komen van het subject als verlangend wezen voorgesteld wordt. De metafoor telt drie logische tijden waarin telkens één betekenaar centraal staat. Logische tijden betekent dat er geen genetisch perspectief geïmpliceerd is; het betreft een logische achterafconstructie, ter verklaring van een bestaande toestand. Deze toestand, het resultaat van de substitutie, is bepaald door de betekenaar van het verlangen (de fallus) en constitueert de derde tijd van de metafoor. De eerste tijd van de metafoor is bepaald door het Verlangen-van-de-Moeder, de tweede tijd door de Naam-van-de-Vader.

De essentie van de vadermetafoor is dat de Naam-van-de-Vader op de plaats komt te staan van het Verlangen-van-de-Moeder, zijnde de plaats die primair gesymboliseerd is door de operatie van de afwezigheid van de moeder (de scandering in haar weggaan en haar terugkeren). In de aan- en afwezigheid van deze eerste Ander ontdekt het kind een tekort en daarmee een zeker verlangen. Dit verlangen blijft duister - 'Wat wil ze van mij?', 'Wil ze mij?' ... - en willekeurig zolang het niet bij wet betekend is. De functie van de vader, vertegenwoordigd door de Naam-van-de-Vader, is het Verlangen te koppelen aan de Wet en daarmee het Verlangen van de moeder te betekenen aan het kind. Zo markeert de vadermetafoor de overgang van 'alles voor de moeder willen zijn' naar zelf verlangend zijn. Daarmee komen we tot het product van de vadermetafoor: de koppeling van het Verlangen aan de Wet impliceert de introductie van de betekenaar van het verlangen (de fallus), als grondend voor het betekenaarssysteem. Dit impliceert dat elk verlangen een verlangen naar de fallus is, of nog, dat men niet voor wat men is, maar daaraan voorbij, verlangd wordt. Anders gesteld, tussen het enigmatisch verlangen van de Ander en het subject is een scherm opgetrokken - er komt een object te staan (Nobus 1993: 142).

Het surplus van de metafoor kunnen we op het vlak van de taal ook als volgt verwoorden: de vergelijkende beweging van de betekenis is geïnstalleerd. Op het niveau van het spreken impliceert dit de aanwezigheid van een dubbelgelaagdheid, het gegeven dat elke betekenaar per definitie meerdere betekenissen kan krijgen en in het bijzonder een seksuele connotatie kan verwerven. De betekenis verschuift tot ze vastgelegd wordt in de interpunctie van de zin. Wanneer de Naam-van-de-Vader verworpen is, faalt ook de vadermetafoor. De surplus wordt niet bewerkstelligd door de Naam-van-de-Vader. De talige arbeid van de psychoticus, de waanuitbouw van de paranoïcus, kunnen in het licht hiervan beschouwd worden als pogingen tot genezing en meer specifiek als pogingen om een metafoor te installeren die het subject een plaats geeft binnen een talige orde. We kunnen in dit geval spreken van een waanwet en van een waanmetafoor. En daarmee belanden we terug bij ons vertrekpunt: Lacans respect voor de taal van de psychoticus.

Besluit

We hebben pogen aan te tonen dat Lacans abstracte theorievorming over de psychose rekenschap aflegt van wat zich in het klinisch veld van de psychosen aandient. Daartoe vertrokken we van dit veld, dat voor Lacan in eerste instantie een spreekveld is, waarbinnen het spreken zich niet naar de ander richt, maar gekenmerkt wordt door de structuur van de allusie. In het belichten van de structuur

van de erkenning werd duidelijk dat Lacans zoektocht naar wat de psychose bepaalt hem tot de hypothese voerde dat iets essentieels in de psychose afwezig gebleven is. Dit zou de bijzondere, allusieve structuur van het spreken kunnen verklaren. En zo kwamen we tot de notie van de forclusie van de betekenaar van de Naam-van-de-Vader en het falen van de vadermetafoor als twee bijzondere condities die de klinische structuur van de psychose theoretisch gronden.

De vraag die zich nu stelt is wat dit alles aanbrengt voor het werken met psychotici, in het bijzonder voor klinische psychiaters. Vooreerst werd duidelijk dat, voor Lacan, niet de fenomenologie van de hallucinaties en de waanvorming maar wel de structuur van het spreken de stempel zet van de psychose. Dit betekent onder meer dat het stellen van een diagnose een intensief beluisteren van de patiënt impliceert.

Ten tweede willen we duidelijk stellen dat vertrekken van de Lacaniaanse theorie geenszins impliceert dat neuroleptica of antipsychotica per definitie uit den boze zouden zijn. Het impliceert wel dat het farmacon als dusdanig geen 'genezing' van de psychose teweeg kan brengen, maar, bij een weloverwogen en voorzichtige toepassing ervan, het ondraaglijke van de stemmen en de angst kan dempen, zonder het spreken onmogelijk te maken. In dit verband menen we dat de toediening van neuroleptica geval per geval aan het spreken van de patiënt dient afgewogen te worden. Immers, Lacans visie impliceert dat ook de waanvorming en de hallucinaties het zijn van de psychoticus vertolken, en in die zin ook alle respect verdienen.

Daarnaast, en dit is misschien wel het belangrijkste element, geven Lacans ontwikkelingen aan dat respect voor de psychoticus in eerste instantie respect is voor zijn spreken en zijn anders-zijn, en dat op dit punt, evenmin als voor de neurose, een soort adaptieve strategie of een welgemeend begrijpen goedgeplaatst zijn. Het heeft aldus weinig zin om een psychoticus van zijn onaangepastheid aan de sociale orde te overtuigen, maar het heeft wel zin om het anders-zijn van de psychoticus te erkennen. Het belangrijkste respect dat men aldus kan betuigen, is het beluisteren van de psychoticus. Dit zegt tevens dat ook psychotici nood en recht hebben op spreken en daarin ook aanhoord moeten worden.

Literatuur

Freud, S. (1911), Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch beschreven geval van paranoia. *Ziektegeschiedenissen*

4. Boom, Meppel-Amsterdam 1986, p. 11-96.

Freud, S. (1912), Dynamiek van de overdracht. *Klinische Beschouwingen 4*. Boom, Meppel-Amsterdam 1992, p. 71-84.

Freud, S. (1916-1917), De overdracht. *Inleiding tot de Psychoanalyse 1/2*. Boom, Meppel-Amsterdam 1989, p. 464-481.

Foudraïne, J. (1971), Wie is van hout... *Een gang door de psychiatrie*. Ambo, Bilthoven.

Kroon, J. de (1993), *Taal en psychose. Een onderzoek naar de relatie tussen taal en psychose volgens het structuralisme van Jacques Lacan en een mogelijke psychotherapie*. De Tijdstroom, Lochem.

Lacan, J. (1932), *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité*. Seuil, Parijs 1980.

- Lacan, J. (1946), *Propos sur la causalité psychique*. *Ecrits*. Seuil, Parijs 1966, p. 151-193.
- Lacan, J. (1955-1956), *Le Séminaire, Livre III, Les psychoses* (texte établi par J.-A. Miller). Seuil, Parijs 1981.
- Lacan, J. (1956-1957), *Le Séminaire, Livre IV, La relation d'objet* (texte établi par J.-A. Miller). Seuil, Parijs 1994.
- Lacan, J. (1958), *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. *Ecrits*. Seuil, Parijs 1966, p. 531-583.
- Lacan, J. (1974), *Televisie* (vertaling J. Quackelbeen). Acco, Leuven-Amersfoort 1990.
- Libbrecht, K. (1995), *Hysterical Psychosis: A Historical Survey*. Transaction Publishers, New Brunswick.
- Miller, J.-A. (1983), *Schizophrénie et paranoïa*. *Quarto*, 10, 18-38.
- Miller, J.-A. (1990), *Over wat de psychosen leren* (vertaling H. Van Hoorde). *Psychoanalytische Perspektieven*, 15, 59-65.
- Mooij, A. (1975), *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse*. Boom, Meppel-Amsterdam.
- Moyaert, P. (1982a), *Taal, lichamelijkeheid en affect in de schizofrenie I*. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 24, 49-69.
- Moyaert, P. (1982b), *Taal, lichamelijkeheid en affect in de schizofrenie II*. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 24, 696-707.
- Nobus, D. (1993), *In de naam van de vader die niet bestaat*. *Psychoanalytische Perspektieven*, 21, 135-142.
- Schneiderman, S. (red.) (1980), *Returning to Freud: Clinical Psychoanalysis in the School of Lacan*. Yale University Press, New Haven, p. 19-41.
- Schreber, D.P. (1903), *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*. Ullstein, Frankfurt am Main 1973.
- Waelhens, A. De (1972), *La psychose. Essai d'interprétation analytique et existentielle*. Editions Nauwelaerts, Leuven-Parijs.

Summary: Lacan on psychosis: a particular clinical perspective

Lacan's conceptualization of the clinical structure of psychosis is synonymous with a particular clinical approach of the psychotic patient. Departing from an elaboration of what is meant by a psychoanalytic perspective on psychosis, the close relationship between theory and praxis in Lacan's conceptualization of psychosis is examined. In this way it is shown how his clearly abstract and difficult to enter theorizations clarify a specific clinical reality, and in what way they could be rendered useful for the clinical practice of psychiatrists.

De auteur, doctor in de klinische psychologie, is werkzaam in het Psychiatrisch Centrum te Sleidinge, België, en is als docent verbonden aan de Vrije Universiteit van Brussel. Correspondentieadres: IJskelderstraat 49, 9000 Gent.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 24-11-1995.